

Основні педагогічні принципи військово-патріотичного виховання (кінець ХХ-початок ХХІ століття)

Калаур Світлана Миколаївна¹ Дзюба Петро Миколайович²

Опубліковано	Секція	УДК
30.11.2025	Освіта/Педагогіка	37.035:355.23

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.19630310>

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз основних педагогічних принципів військово-патріотичного виховання, що сформувалися наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття в умовах суспільно-політичних трансформацій та становлення незалежної України. Обґрунтовано актуальність дослідження, зумовлену сучасними безпековими викликами, потребою у формуванні національно свідомого громадянина та підвищенні ролі освіти у зміцненні обороноздатності держави.

У роботі розкрито еволюцію змісту, мети та завдань військово-патріотичного виховання: від переважно ідеологізованого та знаннево-орієнтованого підходу до цілісної, особистісно зорієнтованої та компетентнісної педагогічної системи. Визначено, що військово-патріотичне виховання охоплює не лише підготовку до військової служби, а й формування громадянської відповідальності, критичного мислення, морально-ціннісних орієнтацій, здатності діяти в умовах ризику та протидіяти інформаційним впливам.

На основі аналізу наукових джерел і навчальних програм виокремлено провідні підходи до організації військово-патріотичного виховання (знаннево-нормативний, компетентнісний, діяльнісний, гуманістично-ціннісний та інтегративний), що відображають зміну освітньої парадигми. Доведено, що сучасна модель виховання базується на поєднанні теоретичної підготовки з практичною діяльністю, інтеграції військової та цивільної складових, а також орієнтації на реальні життєві ситуації.

Особливу увагу приділено обґрунтуванню системи базових педагогічних принципів військово-патріотичного виховання, серед яких: національна спрямованість, громадянська активність, практична орієнтованість, інтеграція фізичного, морального та військового розвитку, безперервність і наступність, добровільність і мотиваційна залученість, партнерство соціальних інституцій, регіоналізація, безпекова компетентність, опора на історичні традиції, особистісна орієнтація та військово-професійна спрямованість. Показано, що їх реалізація забезпечує формування цілісної

¹ доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-8099-9392>.

² кандидат педагогічних наук, доцент, викладач кафедри загальновійськових дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-7336-5279>

особистості громадянина-патріота, здатного до свідомої участі у суспільному житті та захисту держави.

Зроблено висновок про те, що сучасна система військово-патріотичного виховання є багатовимірною, інтегрованою та ціннісно насиченою, а її подальший розвиток пов'язаний із удосконаленням змісту освіти, впровадженням інноваційних педагогічних підходів і посиленням взаємодії між освітніми, державними та громадськими інституціями.

Ключові слова: військово-патріотичне виховання, педагогічні принципи, громадянська свідомість, національна ідентичність, освітня парадигма.

The Basic Pedagogical Principles of Military-Patriotic Education (Late 20th–Early 21st Century)

Annotation. This article provides a comprehensive analysis of the fundamental pedagogical principles of military-patriotic education that took shape in the late 20th and early 21st centuries amid socio-political transformations and the emergence of an independent Ukraine. The relevance of the study is substantiated by contemporary security challenges, the need to foster nationally conscious citizens, and the growing role of education in strengthening the state's defense capabilities.

The work reveals the evolution of the content, goals, and objectives of military-patriotic education: from a predominantly ideologized and knowledge-oriented approach to a holistic, person-centered, and competency-based pedagogical system. It is determined that military-patriotic education encompasses not only preparation for military service but also the development of civic responsibility, critical thinking, moral and value orientations, the ability to act in high-risk situations, and the capacity to counteract informational influences.

Based on an analysis of scientific sources and educational programs, the leading approaches to organizing military-patriotic education (knowledge-normative, competency-based, activity-based, humanistic-value-based, and integrative) have been identified, reflecting a shift in the educational paradigm. It has been demonstrated that the modern model of education is based on the combination of theoretical training with practical activities, the integration of military and civilian components, as well as a focus on real-life situations.

Particular attention is paid to the rationale behind the system of fundamental pedagogical principles of military-patriotic education, including: national orientation, civic engagement, practical focus, the integration of physical, moral, and military development, continuity and succession, voluntariness and motivational engagement, partnership among social institutions, regionalization, security competence, reliance on historical traditions, personal orientation, and military-professional focus. It is demonstrated that their implementation ensures the formation of a well-rounded personality of a patriotic citizen capable of conscious participation in public life and the defense of the state.

It is concluded that the modern system of military-patriotic education is multidimensional, integrated, and value-rich, and its further development is linked to the improvement of educational content, the introduction of innovative pedagogical approaches, and the strengthening of cooperation between educational, state, and public institutions.

Keywords: military-patriotic education, pedagogical principles, civic consciousness, national identity, educational paradigm.

Вступ

Актуальність дослідження основних педагогічних принципів військово-патріотичного виховання наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття зумовлена глибокими суспільними трансформаціями та сучасними викликами війни, що постали перед українською державою. Умови становлення незалежності, процеси націєтворення, а

також необхідність забезпечення обороноздатності країни актуалізували потребу у формуванні в молодого покоління стійкої громадянської позиції, національної свідомості та готовності до захисту Батьківщини.

Звернення до педагогічних принципів військово-патріотичного виховання саме періоду кінця ХХ – початку ХХІ століття є важливим з огляду на те, що в цей час відбувалося концептуальне переосмислення змісту патріотизму, відхід від ідеологізованих підходів і формування нових, демократичних засад виховання. Аналіз цього етапу дозволяє виявити закономірності розвитку зазначеного напрямку, визначити ефективні педагогічні ідеї та практики, які можуть бути адаптовані до сучасних умов.

Значущість дослідження зумовлюється потребою в науковому осмисленні основних педагогічних принципів військово-патріотичного виховання, які забезпечують його ефективність у сучасному освітньому просторі. Вивчення еволюції цих принципів у кінці ХХ-початку ХХІ століття дає змогу виявити закономірності їх становлення, визначити провідні ідеї та окреслити перспективи подальшого розвитку системи виховання молоді.

Актуальність дослідження також визначається необхідністю наукового обґрунтування теоретико-методологічних засад військово-патріотичного виховання у кінці ХХ-початку ХХІ століття, оскільки саме вони виступають основою для розробки освітніх програм, навчальних курсів і виховних стратегій. Наукове осмислення цього питання сприяє подоланню фрагментарності у впровадженні патріотичного компоненту в освітній процес та забезпечує його системний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про стійкий науковий інтерес до проблеми військово-патріотичного виховання як складової національного виховання та важливого напрямку освітньої політики України. Науковці розглядають цю проблематику з різних позицій: педагогічної, психологічної, історичної та методичної, що забезпечує її комплексне осмислення.

Теоретико-методологічні засади патріотичного та військово-патріотичного виховання були закладені ще у працях кінця ХХ століття. Зокрема, у колективній праці В. Кузя, Ю. Руденко та З. Сергійчук [10], визначено концептуальні підходи до формування громадянина-патріота, акцентовано на значенні національних цінностей, історичної пам'яті та культурної ідентичності. У дослідженні П. Онищука обґрунтовано педагогічні засади формування патріотичних якостей учнів, визначено роль освітнього середовища у цьому процесі [9]. Водночас В. Коваль розкриває можливості навчальних дисциплін, зокрема літератури, у формуванні патріотичних почуттів старшокласників [6].

Психолого-педагогічні аспекти військово-патріотичного виховання висвітлено у працях В. Шевченка [13], який досліджує вікові особливості формування патріотичних якостей у підлітків та юнацтва, а також М. Чепіль [12], яка аналізує сутність патріотизму у свідомості майбутніх педагогів. Значний внесок у розробку проблеми зроблено В. Івашковським [5], який визначає педагогічні умови формування готовності старшокласників до служби в Збройних Силах України, акцентуючи увагу на практичній складовій підготовки молоді.

Окремий напрям становлять дослідження, присвячені історії та розвитку системи військового виховання. Так, О. Попович розглядає становлення національної системи військового виховання в умовах незалежної України, визначає її основні етапи та тенденції розвитку [11]. У свою чергу, А. Афанасьєв і Р. Серветник аналізують напрями військово-патріотичного виховання на основі військових традицій, підкреслюючи їх значення у формуванні морально-бойових якостей [1].

У більш сучасних дослідженнях значна увага приділяється оновленню змісту та форм військово-патріотичного виховання. Зокрема, В. Лещук акцентує на реаліях і перспективах розвитку цього напрямку в умовах трансформації освітнього середовища,

підкреслюючи необхідність модернізації підходів до роботи зі старшокласниками [8]. У колективній монографії за редакцією І. Беха та Р. Малиношевського визначено стратегічні напрями розвитку військово-патріотичного виховання в системі освіти України, з урахуванням сучасних викликів і потреб держави [2].

Актуальні тенденції розвитку військово-патріотичного виховання відображено також у новітніх дослідженнях, зокрема у дисертаційній роботі М. Ковби, де розкрито особливості організації цього процесу у першій чверті ХХІ століття, визначено його змістові та структурні компоненти [7].

Мета дослідження – аналіз основних педагогічних принципів військово-патріотичного виховання в контексті змін, що відбулися наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, а також визначення їх ролі у формуванні особистості громадянина-патріота.

Аналіз літератури

У сучасних умовах суспільних трансформацій та посилення викликів, пов'язаних із безпекою держави, проблема військово-патріотичного виховання набуває особливої актуальності. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття відбувається переосмислення його змісту, цілей і методів, що зумовлено як змінами у політичному й соціокультурному просторі, так і необхідністю формування свідомого громадянина, здатного до відповідального ставлення до захисту Батьківщини. У цей період військово-патріотичне виховання поступово трансформується з ідеологізованої системи впливу на особистість у цілісну педагогічну концепцію, зорієнтовану на розвиток ціннісних орієнтацій, громадянської відповідальності та національної самосвідомості.

Метою військово-патріотичного виховання дітей і молоді є формування щирої, усвідомленої відданості українському народові та державі, розвиток оборонного мислення й готовності до участі в національному спротиві. Важливим завданням виступає також стимулювання молодого покоління до опанування необхідних знань, умінь і навичок у сфері безпеки та оборони. Реалізація цієї мети забезпечується через системну й цілеспрямовану взаємодію закладів освіти, сім'ї, громадських організацій, органів державної влади, місцевого самоврядування та силових структур [2].

Теоретичний інструментарій наукових напрацювань щодо проблеми військово-патріотичного виховання кінця ХХ – початку ХХІ століття свідчить про поступове формування цілісного наукового бачення цього феномена. Він вказує на розширення змістових підходів до його трактування, переорієнтацію з вузько ідеологічного розуміння на особистісно орієнтовану парадигму.

М. Ковба у своєму дослідженні зазначає, що на початку 1990-х років мета військово-патріотичного виховання визначалася переважно як формування готовності молоді до військово-професійної діяльності в межах загальної системи виховання. Акцент робився на підготовці до служби в армії, засвоєнні базових військових знань, розвитку дисципліни, витривалості та відповідальності як необхідних якостей майбутнього захисника держави. Такий підхід значною мірою зберігав риси попередньої освітньої парадигми, орієнтованої на виконання визначених державою функцій [7].

Натомість у сучасних умовах мета військово-патріотичного виховання суттєво трансформувалася та набула більш комплексного і ціннісно орієнтованого характеру. Вона полягає у формуванні національно свідомого громадянина-патріота, який не лише усвідомлює свою належність до українського народу, а й готовий активно діяти в інтересах держави, зокрема захищати її незалежність і територіальну цілісність. Важливим стає розвиток громадянської відповідальності, критичного мислення, стійкості до зовнішніх впливів та здатності до свідомого вибору у складних соціальних ситуаціях.

Відповідно зазнав змін і зміст військово-патріотичного виховання. Якщо раніше він був зосереджений переважно на військовій підготовці, то сьогодні охоплює значно ширший спектр напрямів діяльності. Йдеться не лише про вивчення історії, культури,

традицій українського народу, а й про формування інформаційної грамотності, медіакультури, навичок протидії дезінформації та інформаційно-психологічному впливу. Окрім того, важливе місце посідає практична підготовка до захисту України, що включає розвиток фізичної підготовленості, навичок безпеки, домедичної допомоги та дій у надзвичайних ситуаціях [7].

Ще на початку XXI століття мета та ідеал військово-патріотичного виховання формувалися на засадах пріоритетності морально-ціннісного розвитку особистості. Як підкреслювали В. Кузь, Ю. Руденко та З. Сергійчук, ключовим орієнтиром виступало утвердження у свідомості людини верховенства моральних знань – ідей, норм і принципів, які мають визначати спрямованість усіх інших сфер пізнання та діяльності. Такий підхід передбачав, що саме моральні засади виступають фундаментом формування світогляду особистості, її життєвих позицій і поведінкових стратегій [10].

У цьому контексті національна система виховання розглядалася як механізм реалізації універсальних і водночас національно забарвлених цінностей, серед яких провідне місце посідають людяність, доброта, милосердя, здатність до співпереживання. Вони інтерпретувалися як найвищі духовні надбання не лише українського народу, а й світової культурної спільноти, що підкреслює гуманістичну спрямованість виховного процесу. Важливо, що військово-патріотичне виховання в такій парадигмі не обмежувалося підготовкою до захисту держави у вузькому розумінні, а орієнтувалося на формування гармонійно розвиненої особистості, здатної поєднувати патріотизм із загальнолюдськими цінностями.

В. Івашковський здійснив комплексний підхід до аналізу ключових аспектів військово-патріотичного виховання старшокласників, а також обґрунтував необхідність створення цілісної системи його реалізації в умовах загальноосвітньої школи. Досліджуючи питання підготовки юнаків до військової служби, науковець акцентує увагу на наявній тенденції до зниження рівня готовності молоді до виконання військового обов'язку. Причини цього явища він пов'язує з впливом складних соціально-політичних трансформацій, економічної нестабільності та загальних змін у суспільстві, що істотно позначаються на ціннісних орієнтаціях молодого покоління [5].

Водночас у працях М. Чепіль розкривається сутність національно-патріотичного виховання молоді крізь призму історичного підходу. Дослідниця підкреслює, що патріотизм як форма прояву національної самосвідомості особистості формується за умови глибокого духовного зв'язку з Батьківщиною. У цьому контексті Батьківщина постає не лише як географічний простір, а як цілісний культурно-історичний феномен, що відображений у матеріальних і духовних надбаннях народу та осмислюється через індивідуальний духовний досвід дитини. Особливого значення набуває ідея про те, що майбутнє держави визначається рівнем сформованості патріотизму її громадян, який проявляється у готовності до активної творчої діяльності, відповідальності за долю країни та здатності захищати її незалежність [12].

Крім того, М. Чепіль наголошує на мотиваційно-ціннісному потенціалі патріотизму, який наповнює внутрішній світ особистості позитивними смислами, установками та ідеалами. Саме ці компоненти виступають потужними чинниками навчання, розвитку й виховання, сприяючи формуванню активної, свідомої та соціально відповідальної особистості. У такому розумінні людина-патріот орієнтується не лише на благо власного народу, а й піднімається до рівня загальнолюдських цінностей і гуманістичного світосприймання [12].

В. Лещук військово-патріотичне виховання розглядає як невід'ємну складову системи національного виховання, що орієнтована на формування високого ідеалу служіння своєму народові. У цьому контексті особлива увага приділяється вихованню готовності особистості до самовідданої праці та героїчних вчинків заради розвитку й

процвітання Української держави, що підкреслює його ціннісно-смыслову спрямованість [8].

На думку А. Афанасьєв та Р. Серветник, військово-патріотичне виховання є активним і багаторівневим процесом, який передбачає системний, комплексний і всебічний вплив як на індивідуальну свідомість і поведінку, так і на колективну психологію. Такий вплив спрямований на формування поваги до історії та традицій Збройних Сил України, розвиток патріотичних почуттів і переконань, а також виховання широкого спектра якостей від морально-бойових і громадянських до психофізичних, необхідних для належного виконання конституційного обов'язку щодо захисту держави в різних умовах [1].

А. Афанасьєв зазначає, що військово-патріотичне виховання спрямоване на становлення у громадян України системи патріотичних уявлень, переконань і стійких поведінкових установок, що мають соціально значущий і позитивно орієнтований характер. Водночас, розвиваючи завдання загального патріотичного виховання та не заперечуючи їх важливості, військово-патріотичне виховання конкретизує і поглиблює цей вплив. Воно зосереджується насамперед на формуванні у вихованців відповідних почуттів, ціннісних ставлень і мотивації щодо Збройних Сил України, а також передбачає досягнення їхньої усвідомленої й безумовної готовності до захисту Батьківщини [1].

П. Онищук військово-патріотичне виховання трактує як процес формування в особистості цілісного уявлення про закономірності розвитку патріотичних ідей. Важливим аспектом цього процесу є усвідомлення значущості історичних знань про свою країну, народ, його традиції та звичаї, що сприяє становленню стійких патріотичних переконань і здатності відстоювати їх у реальних життєвих обставинах [9].

Своєю чергою, В. Коваль акцентує увагу на психологічному аспекті виховання, розглядаючи його як процес формування у свідомості особистості умовно-рефлекторних утворень, які визначаються афективно-вольовими характеристиками індивіда. Такий підхід підкреслює важливість внутрішніх психічних механізмів у процесі становлення патріотичних якостей та поведінкових реакцій у різних життєвих ситуаціях [6].

У працях О. Поповича військово виховання трактується як цілеспрямований і систематичний процес педагогічного впливу на особистість, спрямований на формування комплексу якостей, що відповідають визначеним виховним цілям і завданням. Йдеться, зокрема, про виховання позитивного ставлення до Збройних Сил України та військової служби, розвиток відповідальності, дисциплінованості й готовності до виконання громадянського обов'язку.

Дослідник підкреслює, що важливим компонентом цього процесу є не лише формування ціннісних орієнтацій, а й забезпечення практичної підготовки молоді до військової служби. Це передбачає поступове набуття необхідних знань, умінь і навичок, а також психологічної готовності до виконання завдань у військових умовах. Таким чином, військово виховання розглядається як багатомірний процес, що поєднує світоглядний, мотиваційний і діяльнісний аспекти підготовки особистості до захисту держави [11].

В. Шевченко визначає військово-патріотичну діяльність (ВПД) як активну свідому діяльність особистості, спрямовану на забезпечення високого рівня військової потужності та безпеки держави. За його визначенням, це діяльність, у якій людина через використання військових засобів і активну соціально значущу участь сприяє підвищенню обороноздатності держави та зміцненню її військової могутності [13].

В. Шевченко виділяє п'ять ключових аспектів готовності до військово-патріотичного виховання:

- загальна військово-патріотична готовність – формується у старшокласників на базі загальної середньої освіти та проявляється у високому зацікавленні військовою справою, історією та культурою України, прагненні до фізичного самовдосконалення й розвитку;
- готовність до засвоєння початкових військових знань та навичок – передбачає наявність базових умінь і знань допризовної підготовки, що дозволяють успішно опанувати навчальні курси з військової справи у старших класах;
- готовність до строкової військової служби – включає розвиток вольових якостей, саморегуляції та здатності діяти відповідно до вимог Закону України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу», забезпечуючи ефективну участь у державних військових формуваннях;
- готовність до служби в Збройних Силах України – орієнтована на практичну підготовку та усвідомлену готовність до виконання службових обов'язків у регулярних військових підрозділах;
- готовність до військово-патріотичної діяльності в екстремальних умовах – передбачає здатність ефективно діяти у надзвичайних і критичних ситуаціях, що потребують високого рівня психологічної стійкості, фізичної підготовки та відповідального ставлення до поставлених завдань [13].

Результати

Основні педагогічні принципи військово-патріотичного виховання наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття формувалися під впливом суспільно-політичних трансформацій, становлення незалежної держави та потреби у зміцненні національної безпеки. У цей період відбувається переосмислення змісту патріотизму: він уже не зводиться лише до декларативної відданості державі, а набуває рис особистісно усвідомленої цінності, що поєднує громадянську відповідальність, готовність до захисту Батьківщини та активну соціальну позицію. Значну роль відіграли такі освітні форми роботи, як навчально-польові збори, уроки «Захисту Вітчизни» (пізніше «Захист України»), які поєднували теоретичну підготовку з практичними навичками.

На основі порівняльного аналізу навчальних програм («Захист Вітчизни», «Захист України» на базовому та профільному рівнях) можна виокремити кілька концептуально різних підходів до військово-патріотичного виховання, що відображають еволюцію педагогічної парадигми наприкінці ХХ–на початку ХХІ століття [3; 4]:

Знаннево-нормативний (традиційний) підхід. Навчальна програма «Захист Вітчизни» репрезентує класичну модель військово-патріотичного виховання, яка ґрунтується на засвоєнні нормативно визначеного змісту. Її структура демонструє домінування інформаційно-репродуктивного компонента: значна увага приділяється вивченню основ національної безпеки, структури Збройних Сил, статутів, а також формуванню базових військових навичок (стройова, вогнева, тактична підготовка).

У межах цього підходу патріотизм трактується переважно як результат засвоєння знань про державу, армію та обов'язок громадянина. Педагогічний акцент зроблено на дисципліні, регламентованості та підготовці до виконання військового обов'язку. Водночас особистісний вимір (цінності, мотивація, критичне мислення) представлений обмежено.

Компетентнісно орієнтований підхід. Оновлена програма «Захист України» (рівень стандарту) відображає перехід до компетентнісної моделі освіти. Порівняно з попередньою програмою, спостерігається зменшення частки суто теоретичного матеріалу; інтеграція практичної підготовки з життєвими ситуаціями; посилення блоку «Основи цивільного захисту»; розширення домедичної підготовки.

Цей підхід передбачає формування не лише знань, а й здатності діяти в умовах ризику, приймати рішення, надавати допомогу, взаємодіяти в колективі. Військово-

патріотичне виховання тут інтерпретується як складова громадянської компетентності, що включає відповідальність за безпеку суспільства та власну готовність до захисту держави.

Практико-орієнтований (діяльнісний) підхід. Особливо виразно діяльнісний компонент представлений у профільному рівні програми «Захист України». Тут суттєво збільшено кількість годин на вогневу, тактичну та військово-інженерну підготовку; основи управління підрозділом; міжнародне гуманітарне право; військову етику та психологію.

Введення варіативних модулів (наприклад, «Допоміжна підготовка», «Основи управління») свідчить про орієнтацію на індивідуалізацію навчання та професійне самовизначення учнів. У цьому контексті військово-патріотичне виховання набуває рис професійно спрямованої підготовки, що поєднує громадянські цінності з прикладними військовими компетентностями.

Гуманістично-ціннісний підхід. Суттєвою інновацією сучасних програм є включення тем, пов'язаних із міжнародним гуманітарним правом; захистом прав людини під час збройних конфліктів; військовою етикою та психологією. Це свідчить про зміщення акценту з виключно військової підготовки на формування морально відповідального громадянина. Патріотизм розглядається не як безумовна лояльність, а як усвідомлена позиція, що поєднує готовність до захисту держави з дотриманням гуманістичних норм і міжнародних стандартів.

Інтегративний підхід (військово-цивільний синтез). У нових програмах чітко простежується інтеграція військової та цивільної складових підготовки. Зокрема розширення змісту цивільного захисту; значне збільшення годин на домедичну допомогу; орієнтація на дії в надзвичайних ситуаціях. Такий підхід відповідає сучасним викликам (гібридні загрози, воєнні конфлікти, техногенні ризики) і формує універсальну готовність особистості до захисту життя як у військових, так і в цивільних умовах [3; 4].

Аналіз навчальних програм дозволяє констатувати еволюцію підходів до військово-патріотичного виховання. Сучасна педагогічна парадигма поєднує діяльнісний, гуманістичний та інтегративний підходи, що забезпечує формування не лише готовності до військової служби, а й цілісної громадянської позиції, здатності діяти в умовах сучасних безпекових викликів.

Аналіз шкільної програми («Захист Вітчизни») і позашкільних ініціатив, які були в кінці ХХ-початку ХХІ століття (гра «Сокіл» («Джура»), «Пласт», «Школа безпеки», «Захисник України» тощо) [7, с. 239-240] дає підстави для виокремлення системи базових педагогічних принципів військово-патріотичного виховання молоді. Ці принципи відображають перехід від інструктивно-дисциплінарної моделі до особистісно-орієнтованої, діяльнісної та ціннісно насиченої педагогіки:

Принцип національної спрямованості, що полягає у цілеспрямованому формуванні в молоді стійкої національної ідентичності, усвідомлення себе як частини українського народу та відповідальності за долю держави. Його зміст охоплює розвиток громадянської свідомості, почуття патріотизму, шанобливого ставлення до історичного минулого, культурної спадщини, мови, традицій і державної символіки України. Реалізація цього принципу передбачає не лише засвоєння відповідних знань, а й їх емоційно-ціннісне переживання та практичне втілення у поведінці й діяльності молоді.

Найбільш виразно цей принцип реалізується у програмах «Сокіл» («Джура»), «Пласт», «Молодь за Збройні Сили України», де поєднуються історико-культурні традиції з сучасними формами громадянського і військово-патріотичного виховання.

Принцип громадянсько-патріотичної активності, що спрямований на формування у молоді дієвої громадянської позиції, що проявляється не лише у переконаннях, а й у конкретних вчинках і соціальній поведінці. Його сутність полягає у

вихованні готовності брати участь у житті громади та держави, виконувати громадянські обов'язки, а також усвідомлено ставитися до необхідності захисту України. Важливим аспектом є розвиток ініціативності, відповідальності, здатності до самоорганізації та командної взаємодії. Реалізація цього принципу передбачає залучення молоді до суспільно значущої діяльності, що сприяє закріпленню патріотичних цінностей через особистий досвід.

Практичне втілення принципу відбувається через участь у змаганнях, громадських акціях, волонтерських ініціативах, що характерно для програм «Сокіл» («Джура»), «Азовець» та інших форм військово-патріотичної роботи.

Принцип практичної спрямованості (діяльнісний підхід) – передбачає організацію виховного процесу на засадах активної діяльності, у межах якої знання, уміння та навички засвоюються через безпосередню участь у практичних видах роботи. Його сутність полягає у переході від переважно теоретичного навчання до формування життєво і професійно значущих компетентностей через досвід дії. Особлива увага приділяється відпрацюванню алгоритмів поведінки в реальних і наближених до реальних умовах, розвитку витривалості, дисципліни, швидкості прийняття рішень та здатності діяти в команді. Такий підхід забезпечує більш глибоке засвоєння матеріалу та підвищує готовність молоді до практичних викликів.

Яскраво реалізується у програмах «Школа безпеки», «Козацький гарт», «Боривітер», де домінують військово-спортивні ігри, тренування, польові збори та інші форми активної діяльності.

Принцип інтеграції військового, фізичного та морального виховання, що передбачає комплексний підхід до формування особистості, за якого різні складові виховання функціонують у тісній взаємодії та взаємодоповнюють одна одну. Його сутність полягає у гармонійному поєднанні фізичного розвитку, морально-етичних якостей і базових військових знань та навичок, що забезпечує всебічну підготовку молоді до життєвих і суспільних викликів. Такий підхід сприяє формуванню не лише фізично витривалої, а й духовно зрілої, дисциплінованої та відповідальної особистості, здатної діяти в складних умовах і приймати обґрунтовані рішення.

Найбільш чітко цей принцип реалізується у програмах «Захисник України» та «Десантник», де поєднуються елементи фізичної підготовки, морального виховання та початкової військової освіти.

Принцип наступності та безперервності виховання, що передбачає організацію військово-патріотичного виховання як цілісного, системного процесу, що реалізується поетапно відповідно до вікових та психологічних особливостей розвитку особистості від дитинства до юнацького віку. Його сутність полягає у забезпеченні логічного зв'язку між різними рівнями виховного впливу, поступовому ускладненні змісту, форм і методів роботи, а також закріпленні набутих знань, умінь і ціннісних орієнтацій. Такий підхід сприяє формуванню стійких патріотичних переконань і забезпечує їхню трансформацію у свідому життєву позицію.

Реалізація принципу простежується у багаторівневих програмах, зокрема в діяльності «Пласту» та державних програмах національно-патріотичного виховання, які охоплюють різні вікові категорії молоді.

Принцип добровільності та мотиваційної залученості – передбачає вільний вибір участі молоді у військово-патріотичних заходах, що забезпечує опору на внутрішні мотиви, інтереси та особистісні потреби. Його сутність полягає у створенні таких умов виховного середовища, за яких залучення до діяльності відбувається не під примусом, а через усвідомлену зацікавленість і позитивне ставлення. Це сприяє підвищенню ефективності виховного впливу, формуванню відповідального ставлення до власної участі та розвитку самостійності, ініціативності й самореалізації.

Найбільш характерний для діяльності громадських організацій, зокрема «Пласт» та «Борівітер», де участь базується на добровільних засадах і підтримується внутрішньою мотивацією учасників.

Принцип партнерства та соціальної взаємодії, що визначає необхідність координації зусиль різних соціальних інституцій у процесі військово-патріотичного виховання. Його сутність полягає у налагодженні ефективної співпраці між державними органами, освітніми закладами, громадськими організаціями та місцевими громадами з метою створення цілісного виховного простору. Така взаємодія забезпечує узгодженість змісту, форм і методів роботи, підвищує ресурсні можливості програм і сприяє більш повному охопленню молоді виховним впливом.

Простежується у реалізації програм «Молодь за Збройні Сили України», а також у регіональних та обласних програмах, де об'єднуються зусилля різних інституцій у сфері національно-патріотичного виховання.

Принцип регіоналізації та врахування місцевого контексту, який передбачає адаптацію змісту військово-патріотичного виховання до специфіки конкретного регіону з урахуванням його історичних, культурних, соціальних і навіть географічних особливостей. Його сутність полягає у поєднанні загальнонаціональних цінностей із локальним досвідом, традиціями та героїчними сторінками історії краю. Такий підхід сприяє підвищенню особистісної значущості виховного процесу, формує відчуття причетності до «малої Батьківщини» та поглиблює патріотичні почуття.

Принцип безпеки та життєвої компетентності, що орієнтує виховний процес на формування у молоді практично значущих умінь і навичок, необхідних для безпечної життєдіяльності та ефективного реагування на надзвичайні ситуації. Його зміст охоплює підготовку до дій в умовах ризику, розвиток навичок самозбереження, надання першої допомоги, орієнтування в складних обставинах. Важливим є формування відповідального ставлення до власної безпеки та безпеки інших.

Ключову роль цей принцип відіграє у програмі «Школа безпеки», де акцент зроблено на прикладних навичках і тренуванні дій у надзвичайних ситуаціях.

Принцип виховання через традиції та історичну спадщину, що передбачає використання національних історичних надбань, зокрема козацьких традицій, військової звитяги та героїчних постатей, як важливого виховного ресурсу. Його сутність полягає у залученні молоді до культурно-історичного досвіду народу, що сприяє формуванню ціннісних орієнтацій, моральних якостей і патріотичних переконань. Такий підхід забезпечує емоційний зв'язок поколінь і посилює ідентифікацію з національною історією.

Найбільш виразно реалізується у програмах «Сокіл» («Джура») та «Козацький гарт», де активно використовуються елементи козацької педагогіки та історичної реконструкції.

Принцип особистісно орієнтованого підходу, який спрямований на врахування індивідуальних, вікових та психологічних особливостей учнів, з метою максимально ефективного розвитку їхніх здібностей, талантів і лідерського потенціалу. Його сутність полягає у створенні умов, за яких кожен учасник може проявити себе, розвивати власні сильні сторони та самостійно приймати участь у виховному процесі. Такий підхід підвищує мотивацію, стимулює активність і сприяє формуванню відповідальної, соціально зрілої особистості.

Практично реалізується у скаутській системі «Пласту» та різноманітній клубній роботі, де підходи до виховання адаптовані до потреб і можливостей конкретних учасників.

Принцип військово-професійної орієнтації – передбачає спрямування молоді на усвідомлений вибір професійного шляху, пов'язаного із захистом держави, безпекою та військовою службою. Його суть полягає у формуванні практичних компетентностей,

знань про військову справу та усвідомленні відповідальності, що пов'язана з обраною діяльністю. Принцип допомагає молоді не лише орієнтуватися у сфері професійних можливостей, а й визначати свій внесок у зміцнення обороноздатності країни.

Характерний для програм «Захисник України», «Азовець» та «Десантник», де молодь проходить початкову військову підготовку та отримує орієнтири щодо майбутньої професійної діяльності [7, с. 239-240].

Таким чином, програми військово-патріотичного виховання кінця ХХ – початку ХХІ ст. в Україні формують синтезовану педагогічну систему, яка поєднує:

- цінності національної ідентичності та патріотизму;
- діяльнісний та компетентнісний підходи до навчання;
- інтеграцію зусиль державного та громадського секторів для створення цілісного виховного середовища.

Висновки

У результаті проведеного дослідження встановлено, що військово-патріотичне виховання наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття зазнало суттєвої трансформації, зумовленої суспільно-політичними змінами, процесами державотворення та актуалізацією безпекових викликів. Відбувся перехід від ідеологізованої, переважно знаннєвої моделі до цілісної педагогічної системи, зорієнтованої на формування особистості громадянина-патріота, здатного до свідомої, відповідальної та активної участі в житті держави.

Визначено, що еволюція підходів до військово-патріотичного виховання відображає загальні тенденції розвитку освіти – перехід до компетентнісної, діяльнісної та особистісно орієнтованої парадигми. Поєднання знаннєвого, практико-орієнтованого, гуманістичного та інтегративного підходів забезпечує формування не лише базових військових умінь, а й ціннісних орієнтацій, моральної стійкості, критичного мислення та соціальної активності молоді.

Обґрунтовано систему основних педагогічних принципів військово-патріотичного виховання, які визначають його зміст і організацію. Їх реалізація сприяє формуванню національної свідомості, громадянської активності, практичної готовності до захисту держави, а також забезпечує безперервність і цілісність виховного процесу. Важливим є поєднання державних і громадських ініціатив, що створює єдиний виховний простір і підвищує ефективність впливу на молоде покоління.

Встановлено, що сучасна система військово-патріотичного виховання в Україні є результатом еволюційного розвитку педагогічних ідей і практик кінця ХХ – початку ХХІ століття та постає як інтегрована, багаторівнева й ціннісно орієнтована. Вона спрямована на формування гармонійно розвиненої особистості, здатної до захисту держави та активної громадянської діяльності.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з удосконаленням методичного забезпечення цього процесу, розробленням інноваційних форм і методів роботи з молоддю та посиленням міжінституційної взаємодії в умовах сучасних викликів.

Список використаних джерел

1. Афанасьєв А., Серветник Р. Напрями військово-патріотичного виховання особового складу Збройних Сил України на військових традиціях. Військова освіта. 2013. № 1. С. 25-33. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vios_2013_1_5.
2. Військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України: стратегічні напрями / за ред. І. Д Беха, Р. В. Малиношевського. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 32 с.

3. Захист Вітчизни : Підруч. для 10-11 кл. загальноосвіт. навч. Закладів / М. М. Бака, Ю. О. Квашньов, А. О. Литвиненко, С. І. Операйло; За ред. Ю. О. Квашньова та А. О. Литвиненка. Київ : Вежа, 2006. 448 с.
4. Захист України 10, 11 клас. Структура курсу. Міністерство освіти і науки України. URL : https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:UIED+UIED_06+2025/course/.
5. Івашковський В. В. Педагогічні умови формування готовності старшокласників до служби в Збройних Силах України : автореф. дис... канд. пед. Наук : 13.00.07. Київ, 2002. 17 с.
6. Коваль В. О. Патріотичне виховання учнів під час вивчення літератури в старших класах загальноосвітньої школи : дис... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 1999. 191 с.
7. Ковба М. В. Військово-патріотичне виховання старшокласників у системі освіти України (перша чверть ХХІ ст.). Дис... на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки». Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, 2024. 304 с.
8. Лещук В. Військово-патріотичне виховання старшокласників : реалії та Перспективи. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2014. Вип.51. С. 174–178.
9. Онищук П. В. Педагогічні засади технології формування патріотичних рис у учнів шкіл, гімназій, ліцеїв : дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Луцьк, 1996. 162 с.
10. Основи національного виховання / за заг. ред. В.Г. Кузя. Київ : «ІВЦ», 1993. Ч. 1. 152 с.
11. Попович О. Національна система військового виховання та її розвиток у незалежній Україні : дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22. Київ, 2006. 201 с.
12. Чепіль М. Патріотизм у свідомості майбутніх учителів : сутність і трактування. Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Серія : Педагогіка та психологія. Чернівці : Рута, 2007. Вип. 45. С. 188–196.
13. Шевченко В. В. Психологічні особливості військово-патріотичного виховання учнів старшого підліткового та юнацького віку : дис. ... канд. психол. наук. 19.00.07. Миколаїв, 1999. 187 с.